

Тетяна Янкова, аспірантка

До питання про рецепцію творчої спадщини Едгара По у світовій літературі

Зірка Едгара По рухається в часі та просторі, набуваючи різноманітних значень і обрисів Поета та його ліричного героя. Романтичний геній, який заблукав у земному існуванні, талановитий художник, автор "Філософії творчості" та геніального "Крука", людина, яка закінчила життя в злиднях, поет, не визнаний сучасниками, та той, що знайшов розуміння і палких прихильників в Росії та Франції...

Можна безкінечно продовжувати характеристики та окреслення цього митця, примножуючи загадки По. Адже, як писав І. Карабутенко, для однієї групи читачів, він - майстер захоплюючого сюжету, родоначальник детективного жанру [1]. Інші вважали його "співцем темного начала людської психіки"[2], письменником, який змальовував кошмарні видіння та писав сповнені жахів книжки. Його образи надихали і поетів, і художників, і композиторів.

У себе на батьківщині По сприймали, в основному, як прозаїка, майстра новели. Він показав класичний зразок "короткого оповідання" і за ним слідували майже всі відомі американські новелісти. Кожен з них по-своєму збагачував мистецтво новели, зміцнюючи її жанрову визначеність. Це і Брет Гарт, який акцентував на характерності новелістичної композиції; і О'Генрі, який вражав читача досконалістю техніки та своїм знаменитим принципом "несподіваного закінчення"; і Джек Лондон, який досягав цільового ефекту зображення сили волі людини, її напруженої боротьби за життя. Сатирична, бурлескна традиція продовжується Марком Твенном. Амброз Бірс розвиває психологічну лінію, так глибоко розроблену його попередником.

У ХХ столітті вплив По простежується не так виразно, але все ще залишається значним: Ю. О'Ніл, У. Фолкнер,

Р. Бредбері - в творчості кожного з цих письменників по-своєму відобразились окремі мотиви та прийоми творчості По.

Питання рецепції творчості Едгара По у світовій літературі цікаво розглянути, звернувшись до європейських країн, тому, що американець По був популярним не в Америці, а саме в Європі, причому в країнах не англомовних. Едгар По, мало поцінований сучасниками, став популярним набагато пізніше, через багато років після своєї смерті. В Європі він був прочитаний по-новому і проголошений засновником багатьох літературних течій; у нього з'явилось багато послідовників. Богдан Рубчак, наприклад, у передмові до книги "Остап Луцький - молодомузівець" стверджував, що історія світового модернізму бере свій початок саме від творчості Едгара По [3].

Поетичне вчення По було забуте на довгий час, і лише після смерті поета знайшовся геніально обдарований учень, який втілював в життя настанови великого американця. Цим учнем був Шарль Бодлер, який підніс ідеал Краси По до містичних висот і надав своїй поезії "священних і навіть магічних властивостей" [4].

Соломія Павличко стверджувала, що "важко перелічити всі грані естетичної революції, що її здійснив Бодлер - поет. Потяг до Краси й ідеалу втілюється в конструюванні особливої поетичної мови, а також системи зв'язків і відповідностей у його поетичному світі, у надзвичайній інтелектуальній формальній дисципліні, протиставленій романтичній спонтанності, в ефективності рими, ритму, метра, в парадоксальності думок, почуттів, утілених уже в самій назві його книги - "Квіти зла" [5].

У своїх теоретичних міркуваннях Бодлер не лише посилює думки По про поетичне мистецтво, а й перевтілює їх і підняв з практичної сфери до містичних висот. Він активізував свою поетичну мову, надав їй величозначного зачарування та інтелектуальної чутливості. Він конструював "мову в мові", прагнув створити її набагато чистішою, глибшою, інтенсивнішою, ніж саме життя. Поетика Бодлера першочерговим завданням вбачала пізнання зображуваного з метою його повного і правдивого вираження. В своїй творчості французький поет посилює інтенцію трактування предметно-чуттєвого світу як "видимих знаків" ідей та настроїв. Центр ваги зміщується у сферу духовно-ідеального, чуттєвого, до того, що піддається художньому вираженню за допомогою символізації.

"Разом із своїм учителем, Едгаром По, Бодлер вірив в Красу та Ідеал" [6]. Як для По - прекрасне було лейтмотивом багатьох його новел і віршів, так і для Бодлера поезія - найповніше, найсучасніше вираження прекрасного. Але в зображенні краси Бодлер пішов значно далі свого вчителя. Він по - своєму перевтілює принцип "краси Медузи". Тепер замість величного Храму та мертвих красунь По ми зустрічаємо духовну безодню, повну примар та страхіть. Всі ці грубі образи, штовхаючи нас в країну найтонших та найемоційніших переживань, водночас узагальнюють гротесково-жахливий, потворний образ реального світу. Але так само, як у творах По, проникливий читач побачить не бажання залякати, а тривогу митця, який прагне до гармонії, усвідомлюючи неможливість її повного торжества. Поезія Бодлера - це гаряча, пристрасна любов до досконалості і Краси. У вселенському урагані зла народжується гімн вічної радості та краси, що поривається туди,

...де в сяйві деннім,
 Блакиті вбивчої прозориться Краса,
 Здіймаючи увись вуста свої стражденні...
 ("Лебідь" пер. Д. Павличка)

Бодлерове вчення продовжили Малларме, Рембо, Валері.

В одному з своїх есе Валері стверджував, що французька символістська поезія завдячує своєю появою саме Едгару По. В естетиці По він виділяв два важливих компоненти - чистоту (purity) та математичну досконалість (mathematical perfection). Саме чистота та досконалість форми з'являється у творах французьких прихильників Мистецтва заради Мистецтва з притаманним По забарвленням. Едгар По, на думку Валері, створив загальну концепцію поезії символізму, і їй слідували майже всі французькі поети-символісти. Як По, вони намагалися надати своїм творам особливої музичності, як По, зображали виняткову дійсність. Американський поет привніс в концепцію символізму особливі образи та відчуття, які притаманні *l'espirit de decadance* [7].

Ідеї французького символізму швидко запанували і в інших країнах Європи.

Ще на початку символістського руху у лювєнському університеті створюється літературний гурток, а у 1886 році - журнал "Молода Бельгія", який згуртовує навколо себе Е. Верхарна, Ж. Роденбаха, А. Жіро, і за декілька років література маленької Бельгії сягає світових вершин. М.

Метерлінк стає всесвітньовідомим поетом, драматургом, теоретиком символізму. В Бельгії розвивається творчість видатного поета Е. Верхарна.

Поетична образність, яка черпає свої форми із неправильного світу, який являється людині в маревах або у ві сні, світу відчутного і баченого, але в той же час нереального - все це поєднує творчість Е. Верхарна з багатьма творами Бодлера, Верлена, Рембо та ін. Його поезія - це відображення безнадійного стану існуючої в той час філософії та культури раціоналізму.

Набагато ближчим до традиції Едгара По був Моріс Метерлінк. "На форму його поетичної творчості, - писав Б. Рубчак, сильно впливала поезія Верлена: легка, часом аж до поверховості, пісенність (він навіть любив переспівувати народні пісні, що для символіста - досить рідкісне явище), до коронкової прозорості витончені нюанси"[8]. Метерлінкові вдалося створити світ, який живе за законами його філософії. Це, звичайно, вигаданий світ, нереальний, але він має свою внутрішню логіку. Всім у його світі розпоряджається Невідомий, в ньому панують "невідомі сили", і людина - їх жертва, створіння, яке "віддане у владу байдужої ночі". Вона залишається наодинці із загадкою. Драматургічний конфлікт звужений, усі можливості ускладнення зняті. І чим звичайніше оточення, тим звичайніше те, що зображено, тим сильніший ефект, тим помітніше безлике невідоме.

В Німеччині у Едгара По було менше прихильників та послідовників. Найяскравіші з них - Ганс Еверс та Густав Мейрінк. У Ганса Еверса, автора "Незвичайних оповідань", превалюють похмуро-ексцентричні сюжети, з нахилом до фізіології жахів. Він сприйняв Едгара По лише у відповідному, "темному" ракурсі. Густав Мейрінк, фантаст, який відобразив "тривожне сплетіння західної думки", часто згадується у зв'язку з Едгаром По. Багато його оповідань викликають асоціації з деякими новелами По. В плані порівняння цікавий і Франц Кафка. При всій відмінності творчих методів Е. По і Ф. Кафки, при величезній часовій та національній дистанції, що їх розділяє, можна говорити і про глибинні прояви, які споріднюють письменників. Це виражається у спільності інтересу, зосередженого на роботі свідомості, яка існує в абсурдному світі. Руйнування людського "Я", яке лише окреслилося в новелах По, у Кафки набуває велетенських розмірів. Твори австрійського письменника дивують своєю

незвичайністю та напруженістю, і, разом з тим, як і в новелах По, в них присутній своєрідний раціоналізм мови та всієї образної системи.

Англія створила власну модель символізму, назвавши її естетизмом, а пізніше - декадансом. Критика відразу помітила генетичну близькість англійських естетів з творчістю поета і художника Данте Габріеля Росетті і групою "Братство прерафаелітів", яку він очолював. Вони підтримали гасло Е. По, що мистецтво повинно існувати для того, щоб звеличувати людські душі і тому прерафаеліти ставили собі за мету розробляти теми, які б відповідали найчеснішому, найвеличнійшому, що є в людині.

Одним із теоретиків естетизму та його провідним митцем-практиком став О. Уайльд. Він вважав, що твір повинен не лише захоплювати читача і відповідати естетичним вимогам своєї епохи, а й нести на собі чіткий відбиток індивідуальності автора. Індивідуальність та досконалість - це те підґрунтя, на якому базується справжнє мистецтво.

У Росії Едгар По стає відомим у 60-ті роки XIX століття - в епоху розквіту російського реалізму, тоді, коли творчість всіх європейських романтиків була майже забута. І цікавим видається той факт, що першим, хто відкрив По для Росії і зумів оцінити його належним чином, був Ф. Достоєвський. Він відмітив незвичайну силу уяви американського письменника і побачив в ньому відмінного психолога.

Російські символісти відкривають його по-новому і бачать в ньому нові несподівані можливості. Е. По тепер не лише фантаст і психолог, а й філософ, аналітик, теоретик мистецтва. Виходять у світ безліч перекладів творів По. В перекладах змагались К. Бальмонт та В. Брюсов. Теоретик російського символізму В. Брюсов присвятив йому декілька статей, в яких проаналізував творчість американського романтика. Вплив мистецької спадщини По відобразився і в поезії О. Блока, О. Мандельштама.

З традиціями Е. По були пов'язані письменники Л. Андрєєв та О. Грін. Останньому імпонував По-фантазер, автор фантастичних подорожей, майстер передачі романтики цікавих відкриттів.

Український символізм, який постав на основі відновлюваної вітчизняної традиції, зокрема "філософії серця", що виявила чимало спільних ознак з "філософією життя", без сумніву, мав свої національні джерела. але не можна заперечу-

вати і впливу зарубіжної літератури на розвиток цієї течії модернізму. Як і Е. По, українські поети-символісти висловлювали протест проти сліпого підкорення позаестетичним інтересам, проти обмеженого функціонера, протиставивши йому гармонію Краси та Правди [9].

На українську літературу Едгар По вплинув опосередковано, - через Бодлера, який вважав його своїм вчителем, Метерлінка, Бальмонта, Брюсова, - в більшій мірі, ніж сам по собі.

Цей вплив відобразився на поколінні "Молодої України", яке в свій час здійснило, за висловом І. Франка, "літературний та просвітній"[10] рух до орієнтації на світове мистецтво.

Звичайно, важко коротко виступі охопити всі грані того велетенського внеску в світову літературу, тієї поетичної революції, яку здійснив Е. По. Але саме такі поети та письменники, як Ш. Бодлер, С. Малларме, К. Бальмонт, М. Метерлінк, О. Уайльд, П. Карманський належать до тих спадкоємців, які зуміли відчутти істинний дух його естетики. І хоча їх творчі та життєві шляхи розвивалися по-різному, проте можна визначити те спільне, що об'єднувало усіх вище перелічених митців - це протест проти неточності і розпливчастості мови, проти нехтування формальними засобами, віра у Красу й Ідеал, бажання створити у свідомості читача відчуття естетичної насолоди, широке використання алітерацій, асонансів, підкорення лексики, синтаксису, римування законам "очаровування", бажання нагадати читачеві про високу Поезію, яка виходить далеко за межі даного твору.

Література:

1. Карабутенко І. Дивний талант Едгара По // Всесвіт. - 1984. - № 2. - С. 113.
2. Там само
3. Рубчак Б. Пробний лет // Розсіпані перли. - К., 1991. - С.18.
4. Там само, с.20
5. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. - К., 1999. - С.14.
6. Рубчак Б. Пробний лет // Розсіпані перли. - К., 1991. - С.21.
7. Chiary Joseph. Symbolism from Poe to Mallarme. - London, 1956. - P.96.
8. Рубчак Б. Пробний лет // Розсіпані перли. - К., 1991. - С.24.
9. Літературознавчий словник - довідник. - К., 1997. - С.472.
10. Франко І. Повне зібрання творів: У50-ти томах. - К., 1984. - Т.41. - С.471.